

Zařazení České republiky v evropském prostoru

Jiří Stehlik

Evropa je nepochybně teritoriem na „pevninovém“ východě obtížně vymežitelným. Shodneme-li se na tom, že je to západní (menší) část eurasijského kontinentu, musíme si položit otázku: Kde probíhají její východní hranice? Opravdu až na Urale a na Kavkaze? Či na Volze, Severní Dvině a v Předkavkazi? Nebo zcela jinde? Každé dělení prostoru světa je relativní a snad jen výrazně ohraničené kontinenty, jako je Austrálie (co však Nový Zéland a Oceánie?), Antarktida, Afrika (spojená s Asií jen úzkým pruhem země protínaným Suezským průplavem) a Amerika (rozdělená na dva subkontinenty v pásmu Panamského průplavu; kam však patří Střední Amerika?), odpovídají geografickému kritériu „odloučenosti“.

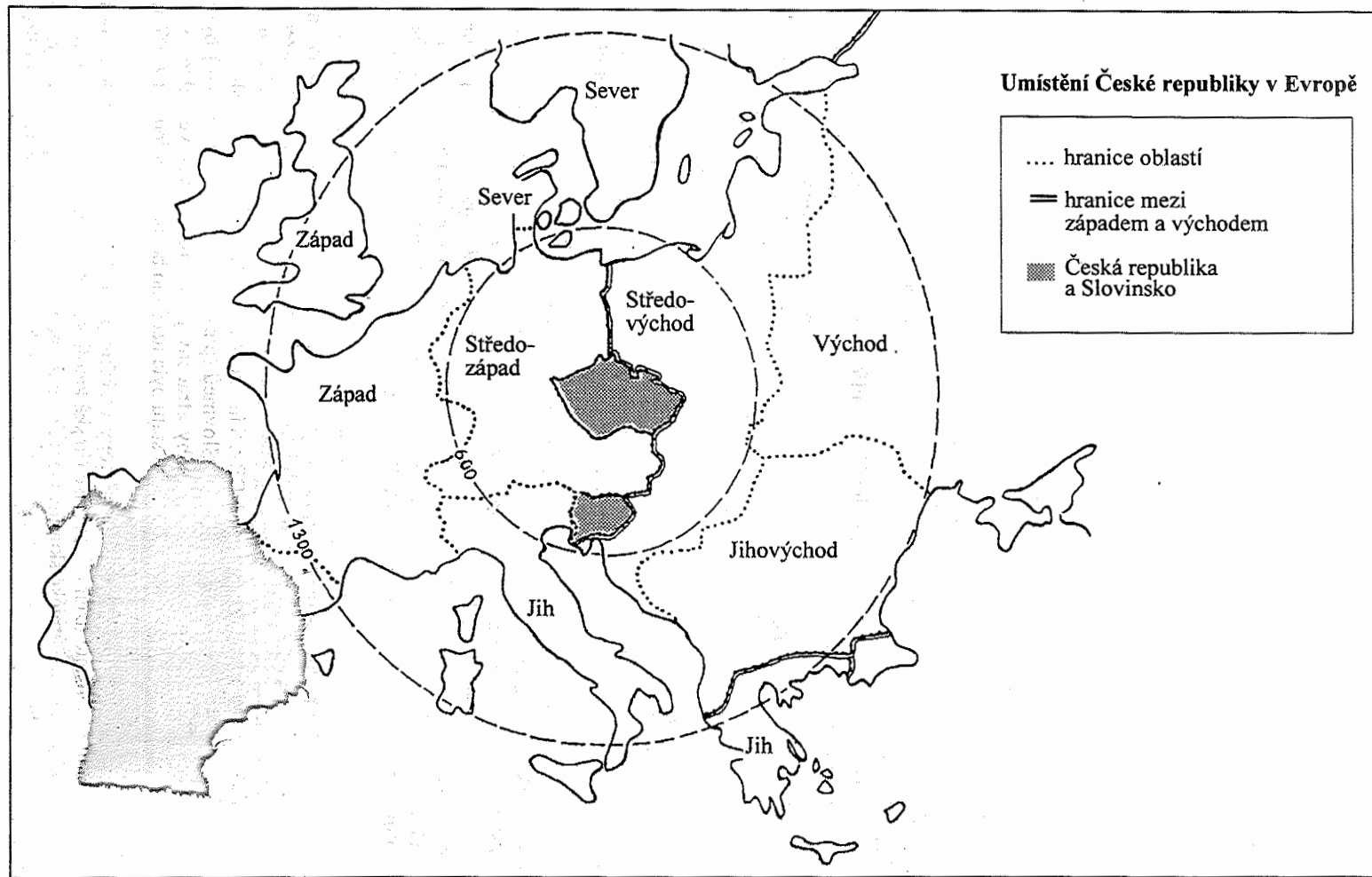
Při všech úvahách, týkajících se teritoriálních diferenciací, je nutné respektovat princip územní kontinuity. Kromě striktních vojensko-politických seskupení, jak je známe z moderní doby, ostrá rozhraničení („železná opona“ v Evropě) obvykle ve světě neexistují (dříve funkci „izolace“ plnila řídké zalidněná „území nikoho“). Avšak i takovéto „hranice“ (průběh samotné hraniční čáry samozřejmě bývá velmi přesně stanoven) jsou rozmístěním entit, pohybem výrobků a lidí v té či oné míře propustné.

Problém relativnosti „vymezování“ územního prostoru lépe pochopíme, budeme-li území, které nás zajímá (Evropu) více diferencovat. Evropské teritorium lze nejelementárnějším způsobem rozdělit na západ a východ, a to podle hranice patrné z mapy na následující straně. Sobě vlastní fyzickogeografické zdůvodnění pro tento akt v podstatě neexistuje, ale kulturně-historické a ekonomické ano (provedená delimitace je „kompromisní“ a přirozeně vyplývá ze „subjektivního“ zhodnocení všech věc ovlivňujících činitelů).

Tato linie probíhá na Odře a Nise (tedy zcela „novodobé“ hranice), tvoří ji česko-polská a česko-slovenská státní hranice, dále rakousko-maďarská, slovinsko-maďarská a slovinsko-chorvatská státní hranice. Za současné situace v Evropě tedy rozděluje bývalé Československo a dřívější SFRJ. Tento jakoby násilný, citově obtížně přijatelný přístup, odporující především stavu z necelého posledního století, má přesto své komplexní historické oprávnění, jež se koneckonců odráží i v dosažené hospodářské úrovni. Uvedená dělicí čára protíná i náš „pomocný“, objektivně nikoli zcela vyargumentovaný region střední Evropy, z náročnějšího pohledu rozdělený na středozápadní a středovýchodní část.

Viceméně tradiční základní všeobecné rozdělení Evropy na západní a východní část se po druhé světové válce s jistými úpravami na několik desetiletí ustálilo. Objektivněji vymezený západ – Slezsko, Poznaň, Prusko, část Západního Pruska, Pomořan a Braniborska, přechodně však NDR“. Tím, že v roce 1918 vznikla Československá republika a Slovinců (později Království Jugoslávie) byly by ztraceny již po první světové válce. Ne- stejnorodost státu byla nedávno bezpochyby jednou z příčin rozpadu

Kulturu Evropy v širším pojetí (viz tabulka na straně 106) nutné zahrnout v podstatě území Svaté říše římské katolicko-protestantského profilu, obývané až na relativně malé etnické skupiny Germány a Romány a ekonomicky poměrně vyspělé (s výjimkou Portugalska a Řecka a s odstupem Irsko, části Španělska, České republiky,



Slovinska, eventuálně jižní Itálie). Po politické stránce je pro západ po druhé světové válce charakteristické rozšiřování demokratického systému (naposledy v České republice a ve Slovinsku), někdy (formálně) zachovávajícího monarchistický typ.

Široce chápaný evropský východ je naproti tomu prostorem v minulosti silně ovlivněným Ruskem (respektive Sovětským svazem) a Tureckem, tedy státy s výraznými prvky asijskými, náboženství katolického (Polsko, Slovensko, Maďarsko, Pobaltí, většinou i Chorvatsko a Moldava), pravoslavného (Rusko, Ukrajina, Bělorusko, Rumunsko, Srbsko, Černá Hora, Makedonie), málo také islámského (Albánie, jižní Bulharsko). Žijí zde převážně Slované s „ostrovy“ Románů (Rumunsko, Moldava), Albánců a pobaltských národů. Relativně – v poměru k jiným částem světa (Evropy) – významným etnikem (se všemi problémy, které s tím souvisejí) jsou zde početně dynamičtí Romové. Hospodářsky je toto území středně rozvinuté, nejchudší je obyvatelstvo rumunské, černohorské, albánské a makedonské. Takto vymezený východoevropský region byl součástí Sovětského svazu nebo pod jeho silným vlivem (to se týká celé bývalé socialistické Evropy). Určitou výjimku představovala bývalá Jugoslávie a Albánie, později částečně i Rumunsko.

K západní části evropského subkontinentu patří jak vlastní západ (v užším slova smyslu, tj. Francie, Velká Británie, Irsko a země Beneluxu), tak sever (skandinávské země, Dánsko, Finsko a Island), ale i jihozápad (Iberský poloostrov) a jih, tvořený dvěma dalšími poloostrovy (Apeninským a Egejským).

Je důležité, že oba posledně uvedené útvary, respektive Itálie a Řecko, byly zeměmi, odkud se kdysi spolu s (asijskými!) židovsko-křesťanskými podněty šířila vyspělá kultura do celé Evropy a jejím prostřednictvím v relativně nejprogressivnějším směru i do celého světa. Již z tohoto důvodu patří Řecko – přes své pravoslaví – spíše k evropskému západu než východu. Do prvního z těchto regionů se samozřejmě řadí také středozápad – Německo, Rakousko, Lichtenštejnsko, převážně německy hovořící Švýcarsko a podle mého pojetí též Česká republika a Slovinsko, země, které byly velkou část své historie se západní kulturní civilizací v nejužším styku, rozhodně větším než s východem, případně s jihem (Slovinsko bylo dlouhou dobu „rozděleno mezi „alpské země“ – mezi Štýrsko a Kraňsko). Ve středozápadní Evropě žije jen málo lidí, jejichž mateřskou řečí je jiný jazyk než němčina.

Proti začlenění České republiky a Slovinska do (středozápadní Evropy hovoří snad jen jeden objektivnější argument, a to převážně (nikoli ovšem výhradně) slovanské osídlení obou teritorií v posledních 1 400 letech. Slované jsou nesporně symptomatictí zvláště pro evropský „východ“. Na „západě“ vyhynuli, respektive byli asimilováni (Lužičtí Srbové jsou poslední entitou toho druhu).

Přičlenění k západu znamená samozřejmě v českém případě (u Slovinska je tomu obdobně, ale nikdy tu nebyl zanedbatelný italský vliv) přednostní (zdaleka však nikoli převažující) orientaci na Německo. Avšak německá dominance nemusí být do budoucna souhrnně mimořádně problematická, rozhodně nikoli ve vojenském ohledu, přičemž kulturnímu podmanění brání občanské pojmání moderní vyspělé společnosti (nebezpečná je spíše konzumní amerikanizace, šířící se již několik desítek let prakticky po celém světě).

Pokus o vytvoření visehradské čtyřky, napodobující jinam (k vnitřnímu rozdělení „sfér vlivu“) nasměrovaná jednání polského, uherského a českého krále ve Visegrádu (1335), je nepochybně nejen projevem snahy připravit se na „vstup do Evropy“, ale i jistou obranou vzhledem k možné nadměrné převaze Německa (a přirozeně i bezprostředně nesousedícího Ruska) v centrální Evropě. Konstrukce toho druhu mají své předchůdce v návrzích na vytvoření federace států tzv. Mezimoří, oddělujících pod hegemonií Polska Německo a Rusko (J. Piłsudski po první světové válce), ve snahách o zformování poválečné československo-polské konfederace (Londýn 1942) nebo v jiných formách nahrazujících Rakousko-Uhersko.

Střední Evropa jako taková je podle mého názoru spíše umělou konstrukcí, i když její plocha, vymezená z Prahy poloměrem 600 km (vně se nachází pouze Pobaltí), působí velmi sugestivně.

Středovýchod tu na rozdíl od „německého“ středozápadu tvoří skutečný přirozený přechod mezi západem a východem. Nejen Německo, Švýcarsko či Rakousko, nýbrž i Českou republiku a Slovinsko lze po komplexním zvážení relevantních kritérií obtížněji odlučit od západní Evropy než od východní Evropy. U Polska, Slovenska, Maďarska, Pobaltí a Chorvatska je to bezesporu snazší a oprávněnější.

Vymezení pásma středovýchodu (bez zdánlivě nezbytného protějšku v podobě středozápadu) je proto zcela na místě; odlišnost např. Poláků nebo Estonců s jejich nehmotnou i hmotnou kulturou od evropských (!) Baškirců nebo Tatarů je jistě značná, případné srovnávání Švýcarů s Chorvaty dopadne přece jen o něco přijatelněji. Středovýchod je seskupení dost rozmanité, historicky charakterizované hlavně tím, že se vždy nalézalo mimo sféru dostatečně intenzivního západoevropského působení. Žádné z jeho nynějších státních teritorií nikdy nepatřilo k římsko-německé říši, neustále bylo „umístěno“ na evropském východě, někde a někdy (Pobaltí, Polsko) se silným vlivem Ruska nebo dokonce Turecka (Chorvatsko, Maďarsko). Hospodářská úroveň středovýchodní Evropy je relativně nižší ve vztahu k Českým zemím a ke Slovinsku, které měrným hrubým domácím produktem o něco předstihují i „zdejší“ Estonsko a Lotyšsko, avšak vcelku je v průměru srovnatelná se zeměmi východu a rozhodně vyšší je v poměru k zemím jihovýchodu. Jako hospodářsky nejslabší článek středovýchodu figuruje Polsko. Celý tento region se nachází ve sféře západního křesťanství.

O všeobecné povznesení Slovenska (před druhou světovou válkou spíše duchovní a „infrastrukturální“, po ní především materiální) se bez jakýchkoli nadsázek v dějinách světa dost výjimečným způsobem zasloužila západní část československého státu (ČSR, ČSSR, ČSFR). Slovensko nebylo v minulosti nejen částí Svaté říše, ale i za Habsburků se řadilo do jejich východní (uherské) sféry. Některé jeho jižní kraje se dokonce na čas počítaly do výměry Turecké říše. S českým prostorem (hlavně s Moravou) bylo Slovensko v nejužším spojení pouze za Velkomoravské říše, určitá plocha pak i v ranném Českém státu a poté až v letech 1918–1939 a 1945–1992. Kulturní styky lze ovšem považovat za poměrně intenzivní i jindy (viz výše).

K středovýchodoevropskému pásu patří na druhém místě Maďarsko. To vytvářelo dlouhou dobu „základ“ dost samostatného Uherska, které se však také nakonec dostalo do silného područí nejen habsburského rodu, ale i Turecka. Polsko bylo dlouhá léta státně velmi autonomní (celkově více než např. Český stát), avšak koncem 18. století, kdy bylo rozděleno mezi Prusko, Rakousko a rovněž Rusko, zmizelo na více než sto let z mapy Evropy. Již dlouho předtím však Slezsko, Poznaňsko a rozsáhlé výměry Pruska byly součástí německé nebo rakouské říše (Slezsko ovšem původně patřilo k Českému státu). „Psychologický komplex teritoriálního dělení“ je pro tuto zemi charakteristický (i v 80. letech našeho století se tento strach objevoval). Za akt podobného druhu je pokládáno i „rozdělení“ Polska mezi Hitlera a Stalina (1939). Rovněž poválečný (1945) „posun“ země směrem na západ (hospodářsky vcelku výhodný, i když plošně ztrátový) měl jistý „dělicí“ aspekt. Po souhrnném zvážení všech okolností svědčících o zvláštní rozpolcenosti polského teritoria však nelze tuto zemi geopoliticky začlenit ani do (středozápadní, ani do východní Evropy.

K středovýchodu podle mého názoru patří i Chorvatsko. Velká část jeho historie se ze státoprávního hlediska podobala historii Slovenska (podobně tomu bylo a je též ve vztahu Českých zemí nebo České republiky a Slovinska). Na jeho teritoriu se ovšem již uplatňoval patrnější vliv Osmanské říše, takže od kultury a civilizace západní Evropy byla tato země poměrně dost vzdálena. Tím, že se Chorvatsko stalo ve 20. století součástí Království SHS a později různých forem Jugoslávie, jeho geopolitické směřování se posunulo dále na východ. Přesto musím upozornit na to, že někdy bývá řeč o Srbochorvatech jako o jednom národu. Tato koncepce je nepochybně zčásti odvozena z „jednotného“ jazyka – srbochorvatštiny (přestože v psané formě charakteristicky kombinuje azbuku s latinkou!).

S jistými výhradami mají středovýchodní ráz také tři pobaltské země: Litva, Lotyšsko a Estonsko. Jejich starší dějiny vytvářely baltské kmeny s ugrofinskou působností a se sil-

ným vlivem Mečového a Německého řádu. V tomto směru se zde, podobně jako v Polsku, prolínají tři zájmové sféry: německá, ruská a na rozdíl od polského území „severská“ (místo rakouské). Při určité benevolenci by bylo dokonce možné bývalé sovětské Pobaltí, nejvíce Estonsko a Lotyšsko, zařadit k evropskému severu (viz mapa na straně 96), protože Dánsko neleží o mnoho severněji. Pak by se střední Evropa (středozápad plus středovýchod) stala téměř dokonalým prostorovým fenoménem.

Litva byla významným státním útvarem již od 14. století. Její území, podobně jako jižněji i polské teritorium (zejména v 16. a 17. století), se postupně šířilo téměř až k Černému moři. V tomto prostoru se hodně angažovalo právě Polsko (v 17. století prakticky pohltilo i většinu Litvy) a teprve od první poloviny 18. století stoupající měrou též Rusko, které zde poté až do roku 1918 mělo rozhodující vliv. Po krátkém období samostatnosti byl tento prostor Ruskem (respektive Sovětským svazem) v roce 1940 znovu anektován.

Přes uvedená fakta se domnívám, že právě kvůli historickým základům, národní odlišnosti a faktu, že pobaltské země patřily i hospodářsky a kulturně k poměrně rozvinutým, nemůžeme je hodnotit jako čistě „východní“. Finsko, tedy teritorium, jehož západní „razeň“ je zjevné, bylo nakonec významně ovlivňováno nejen ze strany Švédska, nýbrž také Ruska, ale svůj „severozápadní“ ráz si s přispěním ruské „vstřednosti“ uchovalo.

Z výměry „středně“ pojatého východu, zahrnujícího mj. i Rusko, Bělorusko a Ukrajinu, země, kterými se zde nebudu zabývat (základní informace viz tabulka na straně 106), můžeme při zvoleném diferenciačním řádu oddělit jihovýchod (Balkán): novou Jugoslávii (Srbsko s Černou Horou), Makedonií, Albánií, Bulharsko, Rumunsko a Moldovu. Tento etnický i ekonomický velmi nejednotný prostor, v němž žijí také dva neslovanské národy (Rumuni s příbuznými Moldovany a Albánci), z menšin pak i početní Romové, rozšíření zejména v Rumunsku, Bulharsku a Srbsku (kromě tohoto regionu též v Maďarsku, Chorvatsku, relativně pak – vzhledem k celkovému počtu obyvatel – možná nejvíce na Slovensku), je politicky tradičně neklidný (pouze reálný socialismus jej dokázal „pacifikovat“!). Pojem „balkanizace“ je vůbec tradičním synonymem nadměrného etnického a „státotvorného“ rozrušení vedoucího na relativně nerozsáhlém území k napětím nejvyššího stupně (s vyústěním až do válečných střetů).

Všechny indicie naznačují, že se Česká republika a Slovinsko zcela objektivně řadí do (středozápadu). Tím není samozřejmě řečeno, že v důsledku nedávné historie nebudou existovat jisté setrvačné tendence pokládat Českou republiku (stejně jako i Slovinsko) za zemi východu, respektive středovýchodu (byť bezesporu všestranně nejvyspělejší). Stejně tak nechci tímto přístupem popřít svou kritiku rozpadu bývalého Československa.

V případě jednotného československého státu byla vazba České republiky k západu jistě oslabená a země zřejmě zůstávala spíše součástí středovýchodní než středozápadní Evropy. Tuto skutečnost podtrhlo nejen včlenění Podkarpatské Rusi do meziválečné ČSR, ale i známá dichotomie západního (Pováží, Pohroní) a východního (Potisi) Slovenska (slovenský východ býval ostatně součástí bulharské říše), jak o ní psal např. J. Korčák.¹ Stejný stav by nastal v hypotetickém případě, kdyby bylo Československo jednou znovuobnoveno. Podobné je to i u vztahu Slovinska a „zbytku“ Jugoslávie.

V naznačených souvislostech je naše politicko-historická příbuznost se Slovinskem svým způsobem větší než se Slovenskem, ačkoli Češi a Slováci jsou etnický (a jazykově) nejbližšími národy, navíc také prostorově sousedícími a novodobou historií hospodářsky i jinak úzce propojenými. Slovinci a Češi jsou rovněž jedinými „státotvornými národy“ (tato teze neplatí o Lužických Srbech), které můžeme z řady důvodů v daném regionu do západní Evropy začlenit (Lužičtí Srbové, obývající východní Německo, jsou výrazně menšinovým etnikem). Česká republika má na rozdíl od Slovinska příznivější geografickou polohu, je hospodářsky přibližně stejně rozvinutá, ale obyvatelstvem a plochou je čtyřnásobně až pětinašobně větší. Tím je zčásti dáno i to, že Češi disponují bohatší historií a větším kulturním zázemím (srovnej vysokou dokumentovatelnou gramotnost z přelomu 19. a 20. století).

Území České republiky, jakkoli v minulosti zůstávalo více či méně relativně autonomním, patřilo v průběhu většiny svých slovanských dějin buď ke Svaté říši římské, nebo k jednomu z jejích dědiců – k říši Habsburků. Třebaže ve své historii Slovinsko politickým významem nepřesáhlo řád provinciálnosti (čímž se liší od Českých zemí, zvláště ve středověku), byly jeho osudy obdivuhodně podobné našemu postavení. Výjimkou byla krátká slovinská příslušnost k Ilýrii a fakt, že po první světové válce se země stala nedominantní součástí Království SHS a od roku 1929 (království), respektive od roku 1945 (federativní lidové a posléze socialistické federativní republiky) Jugoslávie. A tyto státní útvary přece jen byly „východnější“ specifikované. Na rozdíl od nás se Slovinsko nacházelo v oblasti styku nikoli dvou kultur (germánské a slovanské), nýbrž tří kultur (navíc i románské), což lze určitě hodnotit jako pozitivní skutečnost. Předválečná ČSR ovšem dostala do vínku nejen „středovýchodní“ Slovensko, ale i zcela „východní“ Podkarpatskou Rus. Přes všechny výhrady byli však Češi v československém státě přece jen dominujícím národem.

Představa o České republice jako o centru našeho kontinentu je výstižná, i když je relativizovatelná. Sice „smíme říci, že jsme v samém středu Evropy“, avšak „o našem postavení mezi evropským západem a východem to... s toužou jistotou říci nelze, protože je těžko stanovit, kde přestává západ a počíná východ“.² Přesto je možné tuto otázku na základě důvěryhodných kritérií objektivizovat.

Často citovaný Bismarkův výrok o tom, že kdo ovládá Čechy, je pánem Evropy (nebo o Čechách jako o Bohem zřízené pevnosti), je ještě pravdivější. Také proto, že samotné Čechy jsou geograficky lépe identifikovatelné než České země; Morava je otevřena na jih a Slezsko dost tenduje k severu. Geometrický střed České republiky se nachází někde severně od Ledče nad Sázavou, a proto by tam mělo být v užším slova smyslu lokalizováno to poněkud poeticky nazvané srdce Evropy (jímž se ovšem zpravidla rozumějí celé Čechy). Na kontinentální centrum by si však mohlo lépe činit nárok území na sever od Frankfurtu nad Mohanem, odkud je stejně daleko do Lisabonu, Athén či Moskvy, k severnímu okraji Skandinávie a k Islandu. Velkou část tohoto „průměru“ však vyplňuje Severní moře a Atlantik a nemalé výměry tohoto prostoru jsou hospodářsky i jinak nedůležité. Mnohé přirozeně závisí též na tom, co do evropského světadílu zahrneme; zejména východní teritorium je – jak víme – v daném směru „neuzavřené“.

F. V. Krejčí upozorňuje na to, že středová geografická poloha sama o sobě nemusí být pozitivním jevem, neboť „není... tendencí evropského vývoje soustředit síly pevniny do jejího středu...“, když ostatně „ani pro jeden z pěti dílů světa nejsou území jejich zeměpisného středu zvlášť důležitá“.³ Pro rozvoj hmotného i nehmotného prostředí je významná spíše pobřežní poloha, jak soudí Krejčí (dodejme, že prvořadou zůstává otázka polohy z hlediska vztahu k centrům civilizačního a kulturního pokroku). „Nejslavnější dráha lidské kultury“ vedla podle jeho názoru od Athén přes Řím k Paříži a k Londýnu a samo Německo se nalézá až v druhém pásmu (my potom v pásmu třetím, tj. západně středoevropském!).

Téma geografického umístění českého území (a českého obyvatelstva) v centru evropského kontinentu je proto často falešně zdůrazňováno: „My Češi sami, ježto sedíme ve středu Evropy, jsme pronikli pocitem této centrální polohy a žijeme v domněni, že celá Evropa na nás ze všech stran hledí. Ve skutečnosti však hledí na sebe jen velcí národové ze západu na východ a naopak...“⁴ Anebo: „Je nepopíratelné, že Čechy jsou důležitou křižovatkou evropských proudů kulturních a politických, tím však není řečeno, že by tato křižovatka musela vzbuzovat pozornost celé Evropy.“⁵

Dost přesně vystihl geografické postavení Čech K. Stloukal: „... kosočtverec českých pohraničních hor, pokrytých těžko přístupnými pralesy, činil z Čech pevnost takřka nedobytnou. Její odolnost, podporovaná ovšem bojovností českého lidu, se osvědčila ve všech stoletích: jádro českého státu zůstalo vždy nedotčené v rukou národa, i když časem vedlejší země byly ztraceny. Přírodou chráněná poloha Čech nám také vysvětluje, proč již v X. století zvítězila idea státu českého nad ideou státu velkomoravského. Nebyly to silnější nebo schopnější osobnosti, které si vynutily přeložení jednotlivého ohniska do nejzápadnější země

československé oblasti, nýbrž příkaz přírody. Říše velkomoravská, třeba měla středisko obchodně i kulturně výhodnější, padla, protože nemohla odolat útoku na dvě fronty.“⁶⁶

O českém teritoriu jako takovém F. V. Krejčí řekl: „Země... zachránila národ. Kdyby nebylo... jejího útvaru pevné bašty, nebyl by slovanské kmeny na Vltavě a Labi asi minul osud polabských Slovanů. Tato bašta pak kryla i slovanské obyvatelstvo Moravy a Slezska a zůstala tak pevná, že se nikdy nepodařilo Němcům a Maďarům obejít ji zezadu a přervat toto tuhé slovanské pásmo.“⁶⁷ Nebyla to ovšem jen geomorfologie, která napomáhala Čechům k přežití. Přispěla k tomu rovněž ekonomická aktivita země, její přírodní bohatství a práce obyvatel: „... země česká díky svému hospodářskému rozvoji a svému státnímu významu pro německou říši a střední Evropu zevzrostla rychleji než mentalita českého národa.“⁶⁸

„Země“ a její zdroje (včetně pracovní síly) však byly doplňovány ještě dalšími činiteli, způsobujícími mimořádnou životaschopnost českého národa. Sám Krejčí připomíná: „... my v Čechách, kteří stojíme tisíc let čelem proti německé přesile, abychom uhájili svou národnost, byli jsme nuceni vytrhnout se z... měkkého uspávajícího slovanství a osvojit si vlastnosti, jimiž bychom mohli Němcům nejlépe čelit, totiž větší tvrdost, bojovnost a především inteligenci, kulturu. Tedy vesměs vlastnosti a hodnoty, jimiž Němci vládli, tím jsme se jim však připodobnili, zápasili s nimi stejnými zbraněmi, takže původní zápas změnil se nakonec v soutěž na poli hospodářském a duševním.“⁶⁹

Pro uvedené znaky jsme však museli mít určité hlubší kvalitativní psychobiologické předpoklady. V tomto případě jde jednak o důsledek jistého nezanedbatelného smíšení s německým etnikem, jednak též o výsledek dávného genetického základu (keltského, starogermského...). Rovněž okolnost, že jsme byli těmi Slovy, kterým se podařilo nejdále proniknout ze své východní pravlasti, snad vedla k vytrvalosti, k hledání, jakožto kladným symptomům české populace. Na příznivém charakteru národa se možná podepsal i „optimální“ ráz a rozmanitost krajiny, podporující fantazii, inteligenci apod.

Když pohlédneme na tvar předmnichovské Československé republiky, snadno se nám vnukne podezření, že takovýto prostor musel být z řady příčin dlouhodobě neudržitelný. Také jsme brzy po skončení druhé světové války – ačkoli se statusem vítězného státu – přišli o Podkarpatskou Rus (a ona o výhodný svazek s námi). Právě s touto svou nevýhodnější částí měla ČR zhruba stejnou nebo jen o málo menší délku, než byly maximální přímé vzdálenosti uvnitř Velké Británie, Francie, Německa (bez Východního Pruska), Jugoslávie, Španělska, Polska, Finska a Itálie, což však byly státy, které měly daleko větší rozlohu. V Evropě jen Norsko a Švédsko, země s dlouhou mořskou hranicí, s větší výměrou a excentricky situované, měly protáhlejší tvar. Zmíněný tvar státního území nutně vedl k možností různých mezinárodních konfliktů, stěžoval obranu a nakonec i státní správu a hospodářský chod země. Okolnost, že přes československé území procházela značná část evropských spojů (hlavně v severojižním směru) uvedené nevýhody v zásadě nekompensovala.

Čistě geometricky bráno (viz mapa na straně 96), lze vzdušnou čarou do zhruba 600 km od Prahy dosáhnout Baltského, Jaderského i Severního moře, do 1 300 km i Černého a Egejského moře a Atlantského oceánu. Na území vymezeném druhým z uvedených poloměrů (což odpovídá 90 minutám cesty letadlem) se podle mého názoru produkuje více než čtvrtina hrubého produktu světa, z toho ovšem jen několik procent na „východě“. Ve statistice platí pravidlo, že plus či minus 5% chyba v propočtech je zanedbatelná. Budeme-li tuto zásadu aplikovat na zjištění dnešního (v průběhu transformací dále pokleslého) významu ekonomik bývalých evropských socialistických zemí (bez SSSR) v poměru k hospodářství Evropské unie, kam se uvedené země chtějí co nejrychleji začlenit, dospějeme k závěru, že příslušný význam není podstatný.

Při pohledu na mapu střední části našeho světadílu zjistíme, že se Česká republika mírně „vklíňuje“ do území Německa, a tím i do nevyspělejší části Evropy. Ašsko (s výjimkou bývalé NDR) bylo nejzápadnějším výběžkem dřívější socialistické Evropy. Západní Slovinsko v tomto ohledu poněkud „zaostává“. Proti předválečným Českým zemím je tato expozice mnohem méně markantní.

Tehdy tvořilo naše teritorium velice nápadný klín ve „velkoněmeckém prostoru“, zesílený ještě při etnickém pohledu. České osídlení se většinou dotýkalo hranice ČSR (nebo se jí velmi blížilo) jen u Chlumu u Třeboně, Domažlic, Náchoda a Lichkova, případně i u Harrachova. Na severní Moravě, v západních a severních Čechách hluboko ustupovalo do vnitrozemí (také v Praze, Brně a některých jiných českých městech existovaly silné německé menšiny). Faktem zůstává, že Češi nikdy nedokázali svůj kmenový, v případě Čech přírodně (geomorfologicky) „předurčený“ prostor plně, respektive uspokojivě (po druhé světové válce) osídlit. „Přírodní rámeček“ Čech jsme ostatně nestačili dodnes zalidnit, ačkoli v 19. a v první polovině 20. století již biologická vitalita českého národa expanzi Němců v našem prostoru v podstatě zastavila a předpokládalo se, že by Češi měli (kdyby nebylo druhé světové války) ve svém teritoriálním šíření dále pomalu postupovat. (Mohu vyslovit hypotézu, že v současnosti, tj. v éře postupné početní stabilizace západoevropských a středoevropských populací, by se bez poválečného vysídlení Němců zřejmě v pohybech národnostní hranice uvnitř českého teritoria nic podstatného nedělo.) Pro české Němce se někdy jako nepříznivý faktor uvádí také skutečnost, že v Českých zemích neměli své vlastní přirozené těžiště – centrum (jako Češi Prahu).

Praha je v Evropě položena západněji než Helsinky a Athény, ale též než Vídeň a Stockholm. Rozkládá se pouze o několik desítek kilometrů východněji než Berlín. Díky své poloze by se mohla velmi dobře stát prostředníkem, mj. i ve finanční infrastruktuře, mezi evropským západem a východem. V poslední době však svou šanci – jak se zdá – ztrácí („středem světa“ jako za Karla IV. a méně i jako za Rudolfa II. asi již nikdy nebude). Vídeň je v tomto směru jistě „zavedenější“ (jsou zde již sídla některých důležitých mezinárodních organizací), Budapešť je vážným konkurentem (v neposlední řadě i kvůli značnému historickému sebevědomí Maďarů). Praha může se svými jedinečnými přednostmi historického dědictví, kulturností i polohou být vynikajícím potenciálním střediskem pro podobnou úlohu. Nedostatek finančních zdrojů na smysluplnou rekonstrukci města a udržení, respektive obnovení jeho kultivovanosti je bohužel schopen tuto kalkulaci zhařit.

Praha byla sídlem císařů již ve 14. století a koncem 16. století se stává „*takovým nakupením a křížovatkou kulturních proudů, jakých nemá té doby Německo a celá střední Evropa. Ani na sever k Baltu, ani na jih až k Benátkám není města, jež by se jí mohlo rovnat. Ale je to jen náhodné nakupení kulturních zjevů, nikoliv jejich ohnisko, této době Rudolfově chybí kulturní kvas, a proto nedala nic Evropě ani národu, jenž svou politickou mocí byl jejím nositelem.*“¹⁰ V 17. a 18. století „*Praha jako středisko češství neznamená... nic, ale co znamená naproti tomu jako největší město habsburské državy a sídlo bohaté a mocné šlechty! Vítězové bělohorskí ji naplnili množstvím paláců a nových chrámů, přeplněných výtvoří vlašské malby a sopek...* Tak se stala Praha právě v době nejhlubšího národního úpadku jedním z nejkrásnějších měst Evropy a zachovala si svůj vznešený profil císařského města, i když tu císařové již nesídlili.“¹¹ Za vznešeností formy se tedy v Praze ztrácel státní, národní a nakonec i tuzemský kulturní obsah.

Ve vztahu k Československu (a tím spíše k České republice) byla Praha méně excentrická než Bratislava na Slovensku (metropole na Dunaji však byla přijatelná jako slovenské středisko v rámci československého státu). Jako hlavní město Slovenské republiky by zřejmě byla nejvhodnější Banská Bystrica (ne tedy Nitra, Žilina, Zvolen, Martin, Banská Štiavnica, jak se kdysi uvažovalo). Bratislava ovšem umožňuje díky blízkosti Vídně lepší styky se západem. V minulosti se (často německý a maďarský) Prešpurk sice rovněž nacházel poblíž sídla habsburské moci, avšak pro ni byla směrodatná Pešť (přičemž ovšem v dobách, kdy Turci ovládali podstatnou část Uher, byli v Prešpurku korunováni rakouští císařové za uherské krále).

Během většiny středověku i novověku byly České země hraniční součástí západoevropského světa. Hlavní závěr je tedy přesvědčivý; západní křesťanství, doprovázené stále se zvětšující politickou podřízeností, sehrálo zprostředkovatelskou úlohu západoevropského vlivu vůbec. Čtrnáct českých knížat bylo pokřtěno v Řezně (roku 845) dříve, než na Moravu dorazil Cyril a Metoděj (roku 863). Této orientaci se pokusil čelit jen velkomorav-

ský kníže Rostislav, jenž požádal o vyslání věrozvěstů z Byzance. V tehdejší době to ještě nebyl žádný zvláštní civilizačně kulturní handicap. Rakousko (-Uhersko) samo bylo lokalizováno v mezním prostoru západ-východ, ale v něm byly země Koruny české součástí (pozdějšího) tzv. Předlitavska. Přitom o západoevropském charakteru Rakouské republiky dnes nikdo nepochybuje.

Fenomén „hraničního prostoru“ platí ostatně z druhé (východní) strany i pro Maďarsko. Rovněž platí pro Polsko, tj. pro zemi plochou i počtem obyvatel nikoli malou, jež se v minulosti stala obětí svého „nešťastného“ umístění v teritoriu střetu několika silných (mocenských) státních zájmů. Po jeho trojím dělení (1772, 1793, 1795) se pruská část dokonce stala bezprostředně součástí „západu“, rakouská (Halič) a samozřejmě ruská část komponentou „východu“. Po meziválečném období celkově nepřilíhší demokratické polské samostatnosti se toto rozdělení v určité podobě (mezi Německo a Sovětský svaz) na dobu necelých šesti let zopakovalo. Přestože v roce 1945 byla podstatná část předválečného východopolského teritoria předána SSSR (Bělorusku, Ukrajině a Litvě) a tato ztráta byla souhrnně výhodně kompenzována na západě, zůstal mezní charakter Polské republiky zachován (mimořádně: Varšava se dříve rozkládala v „ruském Polsku“).

Úzká vazba na západ přinášela českomoravskému prostoru nejen civilizační a kulturní výhody, nýbrž i ohrožení. K tomu je třeba dodat, že ne všechno, na co býváme pyšní, bylo pod prizmatem objektivnosti jednoznačně chvályhodné (nejde jen o materiální, umělecké i populační destrukce husitů, ale např. i o intelektuální důsledky Dekretu kutnohorského).

„... pokusy Přemyslovců volat do země Němce k zakládání měst a rozvoji řemesel a obchodu vzbudily v národě mnoho vřeni a zápasů, jež jsme nakloněni přehlížet, protože nemáme o nich podrobnějších písemných záznamů.“¹² Už Dalimil přece hovořil o tom, že česká země je dávana všanc Němcům. Avšak: „Přes to nebyl odpor k německví a tím i k vymoženostem západoevropské kultury tak přílišný, mohly-li Čechy za těch několik generací, co vládli poslední tři čtyři Přemyslovci, tak rychle změnit svou tvářnost a ze země, ještě v polovině 13. století obydlené téměř jen zemědělci, stát se za necelých sto let do doby Karla IV. jednou ze zemí hospodářsky nejkultivovanějších a nejbohatších, městy, chrámy a hrady nejhustěji posetých, severně od Alp. Byla to léta dlouhých klidných styků s německými osadníky, doba spolupráce s nimi a učení se od nich, doba závažných dotyků mezi duchem slovanským a západoevropským.“¹³

V tomto blahodárném vývoji je však úloha českého etnika – jak se zdá – podhodnocena, ačkoli si byl Krejčí dobře vědom kvalit autochtonní domácí populace (nemohlo přitom jít jen o populaci 14. století): „... již za Lucemburků činí slovanské obyvatelstvo Čech dojem lidu velmi probudilého, svou celou povahou přístupného každému pokroku.“¹⁴ V každém případě toto období připravilo velikost éry Karla IV. i císaře samotného.

Fenomén pronikání Němců do českého prostoru byl od počátku relativizován. F. V. Krejčí se k tomu vyjádřil: „... již za doby Karlovy pocítuje instinkt národa to, co se později stane osudovým paradoxem našich dějin: čím více civilizace v naší zemi, tím více jsme ohroženi na svém bytí... Na hrozící nebezpečí reaguje husitství svým hrotem proti Němcům a důrazem, jež klade na obranu jazyka a národnosti. Tento rozmach národní síly zaplašuje nebezpečí germanizace, ale jen na čas. Povoláním Habsburků na český trůn vyrůstá nebezpečí znovu, němčina se hrozivě rozmáhá.“¹⁵ Nezanikl svým způsobem tento klasický zápas českého a německého živlu až s vysídlením Němců z českého teritoria? Co však současná hrozba německého kapitálu a útoky Sudetoněmeckého landsmannchafu se stále větší oficiální podporou Spolkové republiky Německo?

Habsburkové dlouhodobě, byť zpočátku většinou nikoli drasticky usilovali o odnárodnění Čechů, kteří se mu víceméně vědomě a do jisté míry organizovaně bránili. Odnárodnovací proces se uskutečňoval především ve (vyšších) školách a ve styku obyvatel s úřady (na Slovensku proto obdobný, avšak bezohlednější maďarizační postup paradoxně narážel na velkou překážku, protože většina populace byla negramotná; není vyloučené, že právě kulturní zaostalost zachránila Slováky před národní likvidací).

V době Protektorátu Čechy a Morava bylo zničení české národní identity spolu s programovým vystěhováváním nebo fyzickou likvidací „negermanizovatelného“ obyvatelstva zřejmě jen otázkou času. Pomadžaršťování zabránil v té době Slovenský štát.

Naštěstí pro nás se velkoněmecká politika let 1939–1945 ukázala natolik všeobecně iracionální (totální vojenská porážka byla jen vyvrcholením této iracionality), že k odstranění českého národa z jeviště dějin nedošlo. Nedostatek komplexní racionality – historické adekvátnosti, úměrné dynamiky přeměn, jejich vícerozměrnosti apod. – je ostatně typický i pro jiná období, naši dnešní historii nevyjímajíc.

Německý vliv na náš prostor se snažil zlehčit např. V. Dvorský. V poměru k anekčním tendencím německého žilvu uvedl: „*Němci... cítí, že pouhá kolonistická existence na české půdě neskýtá takového právního nároku, i snaží se jej zdůvodnit zvláštními zásluhami svých otců o kulturní vývoj českého národního území. V kultuře myšlenkové je každý takový pokus beznadějný, neboť první veliký čin k myšlenkovému osvobození evropského lidstva, který byl vykonán národem, vykonali Češi. Zbývá jim tedy jen dovolávat se pokroků technických a organizačních.*“¹⁶

Husitskou epochu (šlo v ní nejen o ideový přínos, nýbrž i o zdokonalené válečnické umění a dokonce o duchovní zpěv!) nelze samozřejmě v evropských dějinách zanedbat, stejně jako technický a organizační pokrok, který by měl ovšem úzce navazovat na pokrok humánní. Němci ostatně nebyli výhradními nositeli materiálního (ale ani duchovního) zdokonalování života lidské společnosti, často jej jen (přímo nebo přes Rakousko) zprostředkovali. K. Krofta upozornil na fakt, že např. „starý“, ve svém jádře husitský duch předbellohorského češství nebyl překonán němečtvím, nýbrž protireformační kulturou latinsko-románskou, která ovládla také duchovní život Němců, usazených mezi Čechy i v německých zemích geograficky, politicky a kulturně nejbližších (země rakouské, Bavorsy).¹⁷ O renesančních italských vlivech nelze vůbec pochybovat. V žádném případě pak nelze všeobecný pozitivní význam tohoto národa – „velkého západního souseda“ – pro nás podcenit.

Dvorského přístup k roli zahraničí při rozvoji hmotné civilizace i kultury Českých zemí, který se konečkonců shoduje s postoji F. Palackého, je diametrálně odlišný od představa J. Pekaře. Ten psal: „... *nevěříme v žádnou vysokou původní kulturu staroslovanskou... a klademe důraz na to, že snad vše, co zahrnujeme pod pojmem kultury, vnášela do Čech od počátku jejich státního života cizina. V stoletích minulých... nebyl sice vliv Evropy, tj. vliv románské a germánské Evropy, tak rychlý, bezprostřední a přímý jako dnes, ale jako dnes naše technika, hospodářství, ústava, administrativa, právo, věda, literatura, krátce všechn život hmotný, společenský i duchovní je nejen formou nebo přímo kusem pokroku a stavu západoevropského, tak tomu bylo v podstatě i v stoletích minulých... Tedy ne pouze stykání a potýkání podle formule Palackého, ale stálé přejímání, podléhání, sycení se vzorem života a myšlenky pokročilejších sousedů světa germánského a románského je nejmocnějším a daleko nejvýznamnějším faktem a faktorem našich dějin.*“¹⁸ Čechy a Moravu nelze ovšem co do celkového příspěvku pro lidstvo srovnávat s Itálií, s Francií, s Německem, ale ani s Orientem, s (zcela specifickou) antikou a s arabským světem, jak sám náš znamenitý historik připomínal.

Faktem je, že germanizační nápor po Bílé hoře mohl být ještě intenzivnější, kdyby v následujících dobách nebylo Německo „*tak rozvráceno a zeslabeno, že prožívalo také svůj těžký úpadek a že nebylo v něm nějaké jednotné vůle a promyšlené snahy nás odnárodnit. Ta nastupuje... teprve později, a to v letech, kdy tlak absolutismu a náboženského fanatismu ustal a kdy se počíná volněji dýchat: za vlády Marie Terezie a Josefa II.*“,¹⁹ tj. až v období osvíceného císařství, kdy se objevily snahy „*zjednodušit správu rakouských zemí zavedením německé státní řeči*“. České obrození, zčásti jako reakce na zesílenou germanizaci, přichází v pravou chvíli. Je samozřejmé, že cíleného charakteru nabývá poněmčování po roce 1848.

Pražská univerzita, byť až do 20. století zůstávala jedinou v zemi, je jednou z nejstarších v Evropě (zejména pokud odhlédneme od kolébky univerzit v Itálii, eventuálně

v Anglii). Teprve po ní bylo např. založeno vysoké učení v Krakově, ve Vídni, v Heidelbergu, v Kölnu, v Erfurtu, v Lipsku, v Rostocku a jinde (do roku 1400 jich bylo v Evropě již zhruba čtyřicet!). Praha byla svého času jedním z nejlidnatějších měst na našem kontinentu. Ve 12.–14. století jsme patřili k nejvýznamnějším světovým producentům stříbra a do světové pokladnice materiální kultury jsme přispěli např. i rybníkářstvím. Knihtisk byl u nás zaveden (1468) hned po Německu (Gutenberg) a Itálii, tedy před Nizozemskem, Francií, Španělskem, Rakouskem, Uhrami, Anglií (a ze 44 dnes známých prvotisků bylo v Čechách 39 českých a z nich jen pět latinských a žádný německý!). Česká gotika si v lecčems nezádala se západoevropskou, česká barokní architektura a sklo, i když často produkované českými Němci, ale též ryze česká barokní hudba patří k nejlepším.

Nebyli jsme tedy jen slepými přejímateli či pouze subjekty provokovanými k úctyhodným aktivitám, nýbrž v úměrné míře rovněž spoluvůrci evropské civilizace a kultury, kterou jsme zprostředkovávali dále na východ. Tím a svou genetickou populační základnou se přece jen lišíme od většiny našich sousedů. O čem jiném nakonec – s výhradami – vypovídá Pekařův závěr: „... kloním se k názoru, že jsme vstoupili na práh evropské civilizace takřka s prázdnými rukama a že jsme poskytli pro souhrn vlivů cizích... především schopné a živé prostředí, přírodně zdravé se značnou duševní pohyblivostí, velkou touhou po životě, schopností vzplanout – to i menší rozvážlivost, vytrvalost a solidnost odlišuje nás od Němců stále, ač jsme se tak značně poněmčili.“²⁰ Českému člověku nechybí nejen intelekt (navíc i citová vyvinutost), ale ani vytrvalost.

Pozoruhodné je, že zpočátku – např. v roce 1917 (měl to být jeho vlastenecký příspěvek k nazrávajícím vytvoření Československé republiky?) – se J. Pekař vyjadřoval ke kulturní vyspělosti Čech – zejména při srovnávání s německým Rakouskem – velice obdivně. „Stačí říci, že národ český je jediný ze všech národů a národních zlomků této říše, který má přímý podíl ve velké kulturní práci, již byla lidstvu ražena cesta k větší dokonalosti a větší svobodě, že je jediný z národů našich zemí, jenž si může činit nárok na to, že svou dobou vyrostl k významu světodějinnému. Stačí ještě říci, že nebylo národa v Evropě, jenž by mravněkulturní snaze své tolik obětoval a tolik pro ni vytrpěl, jako národ český.“²¹

I ve vztahu k „Němcům vůbec“ mluvil český historik o právu, „abychom dovolávali se povždy s pýchou toho, že jsme v kulturním zrání duše národní předstihli o sto let Němce a sami jim konečně, malý národ velkému, mohli se státi příkladem a pobídkou“. Dále: „Kulturní schopnost a zdatnost našeho kmene národního projevila se i v tom, že on před jinými dospěl k ucelenému vědomí národnímu, vědomí rysů takřka moderních, že již počátkem 14. století měl svého Dalimila, koncem jeho český překlad bible, v obou směrech značně předstihuje své německé sousedy.“ Husitstvím potom „celý národ se vytrhl z evropské kulturní jednoty, ovládané církví římskou“, což nelze pochopit „bez předpokladu, že česká duše byla pro všechny ušlechtilé popudy k pokroku, pravdě a právu zvlášť vnímavá“.²² Nejsou to skutečně tyto ušlechtilé znaky, v minulosti zjevně patrné, jež spoluvysvětlují zvláštní inteligenci Čechů?

¹ Viz Korčák, J.: Geopolitické základy Československa. Praha 1938.

² Krejčí, F. V.: Češství a Evropanství. Praha 1931, s. 105.

³ Tamtéž, s. 122.

⁴ Tamtéž, s. 123.

⁵ Tamtéž, s. 123.

⁶ Idea československého státu. Praha 1936, s. 29.

⁷ Krejčí, F. V.: cit. dílo, s. 127.

⁸ Tamtéž, s. 135–136.

⁹ Tamtéž, s. 129.

¹⁰ Tamtéž, s. 138–139.

¹¹ Tamtéž, s. 140–141.

¹² Tamtéž, s. 154.

¹³ Tamtéž, s. 154–155.

¹⁴ Tamtéž, s. 154.

¹⁵ Tamtéž, s. 108.

¹⁶ Dvorský, V.: Území československého národa. Praha 1918, s. 69.

¹⁷ Viz Krofta, K.: Národnostní vývoj zemí československých. Praha 1934, s. 66–67.

¹⁸ Pekař, J.: O smyslu českých dějin. Praha 1928, s. 388–389.

¹⁹ Krejčí, F. V.: cit. dílo, s. 109.

²⁰ Pekař, J.: cit. dílo, s. 398.

²¹ Pekař, J.: Na cestě k samostatnosti. Praha 1993, s. 50.

²² Tamtéž, s. 51 a 53.

Rozdělení Evropy podle různých kritérií v posledních šedesáti letech

Geograficky (prostorově)	Etnicky (převahou)	Nábožensky	Ekonomicky	Politicky
Západ	Germáni, Románi (a Keltové)	Katolíci a evangelíci	Tržní systém	Demokracie (monarchie, republiky)
Sever	Germáni (a Ugrofinové)	Evangelíci	Tržní systém	Demokracie (království, republiky)
Jih	Románi (a Řekové)	Katolíci (a pravoslavní)	Tržní systém (dočasně i řízené hospodářství)	Demokracie (na čas i fašismus a království)
Jihozápad	Románi	Katolíci	Tržní systém (dočasně i řízené hospodářství)	Království (na čas i fašismus), demokracie
Středozápad	Germáni (a Slované, málo Románi)	Evangelíci a katolíci	Tržní systém (dočasně i řízené a plánovité hospodářství, nyní transformace)	Demokracie (na čas i nacismus a reálný socialismus)
Středovýchod	Slované, Maďaři, pobaltské národy	Převážně katolíci	Tržní systém dočasně i řízené a plánovité hospodářství, nyní transformace)	Pokusy o zavádění demokracie, dříve reálný socialismus, předtím i diktatury a království (SHS)
Jihovýchod	Slované, Románi, Albánci	Pravoslavní, částečně též islám	Tržní systém, dočasně plánovité hospodářství, nyní pokusy o transformaci	Pokusy o demokracii, dříve reálný socialismus, předtím i monarchie a diktatury
Východ	Slované a některé východní národy	Pravoslavní	Donedávna plánovité hospodářství	Pokusy o překonání reálného socialismu